

**ДОНБАС—2015: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ
РЕІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНУ**

У статті аналізуються деякі проблеми реінтеграції жителів Донбасу в український спільний простір. Проаналізовані питання визначення громадською думкою статусу Донбасу, а також ті ключові відмінності, що відділяють жителів Донбасу від решти регіонів України. Особлива увага приділена питанням зовнішньополітичних орієнтацій жителів Донбасу та електорального вибору.

Ключові слова: Донбас, статус регіону, зовнішньополітичні орієнтації, електоральний вибір, довіра до державних та недержавних інституцій.

В статье рассматриваются некоторые проблемы реинтеграции жителей Донбасса в единое общеукраинское пространство. Проанализированы вопросы определения статуса Донбасса в общественном мнении, а также те ключевые отличия, которые отделяют жителей Донбасса от остальных регионов Украины. Особое внимание уделено вопросам внешнеполитических ориентаций и электорального выбора.

Ключевые слова: Донбасс, статус региона, внешнеполитические ориентации, электоральный выбор, доверие к государственным и негосударственным институциям.

The paper analyses some problems associated with reintegration of Donbas's population into the common Ukrainian space. The following issues have been addressed: how is the political future of Donbas region being presently reflected in public opinion and what are the key differences between the population of Donbas and other regions of Ukraine. Special attention has been paid to the foreign policy orientations and electoral choices.

Keywords: Donbas, regional status, foreign policy orientations, electoral choice, local and national self-identifications, trust in governmental and non-governmental institutions.

Трагічні події, що сталися й досі відбуваються на Донбасі – сепаратистський заколот, збройне захоплення територій, утворення так званих ДНР та ЛНР, війна, розруха, людські жертви, біженці – істотно змінили як Донбас, так

і Україну загалом. Вочевидь, різкі соціальні зміни висувають підвищені вимоги до соціальних наук, які мають, по-перше, об'єктивно і доказово фіксувати та вимірювати зміни, по-друге, пропонувати рекомендації щодо тих заходів, які в першу чергу слід здійснити на Донбасі. І в цій справі соціології належить особлива роль, адже лише методами цієї науки можливо вивчити особливості цього регіону у його “людському” вимірі.

На жаль, у соціологів немає можливостей проводити надійні репрезентативні дослідження на територіях, окупованих так званими ДНР та ЛНР (за винятком деяких тематичних досліджень, присвячених вивченню потреб у гуманітарній допомозі, що, зокрема, проводяться Київським міжнародним інститутом соціології). Тому поки що йдеться про території Донбасу, що перебувають під контролем української влади. Деякі з цих територій свого часу були захоплені бойовиками-сепаратистами та російськими військовими та були звільнені українськими військами, а деякі з територій окупації не зазнали. Проте у будь-якому разі люди у цьому регіоні перебувають у ситуації стресу, бо зазнали серйозних втрат – рідних та друзів, руйнації житла, втрати роботи та засобів існування, вимушена міграція, розпад сімейних та дружніх стосунків, інфікований вплив російської пропаганди через ЗМІ, які традиційно на Донбасі були, а для багатьох і зараз залишаються основними джерелами отримання інформації.

Отже, як усі ці події вплинули на свідомість людей на Донбасі? Щорічний моніторинг, що здійснює Інститут соціології НАН України, дає змогу відстежити динаміку громадської думки з багатьох питань, проте, природно, питання про те, що зараз відбувається на Донбасі, не могли бути поставлені раніше. Втім, для з'ясування динаміки є можливість долучити дослідження інших соціологічних та громадських організацій.

Ми намагатимемося зосередитися на тих питаннях, які викликають дискусії у суспільстві, та тих, які вказують перспективу ухвалення тих чи інших управлінських рішень.

Донбас – це Україна?

Як засвідчують дані моніторингу та інші соціологічні опитування, що проводилися протягом багатьох попередніх

років, Донбас і Крим завжди вирізнялися більш проросійськими орієнтаціями порівняно навіть з іншими областями півдня та сходу. Цей факт певним чином нівелювався тим, що в соціологічних опитуваннях Донецька та Луганська області зазвичай за географічним принципом включалися до регіону Сходу, а Крим – до регіону Півдня, разом з сусідніми областями.

Ця відмінність, на яку раніше не акцентували увагу соціологи, чітко виявилася у подіях “російської весни” 2014 р., адже створити “Новоросію” попервах планувалося з восьми переважно російськомовних областей. І навряд чи вдалося б захопити Крим та райони Донбасу без підтримки значної частини місцевих жителів. А от у решті областей аналогічні спроби груп сепаратистів зазнали краху, насамперед через відсіч місцевих жителів, причому часто без підтримки правоохоронних органів, які займали очікувальну позицію.

Те, що сепаратистські настрої істотно вищі у регіонах Криму та Донбасу, засвідчило опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведене у квітні 2014 р.¹ На запитання щодо підтримки ідеї приєднання свого регіону до Росії в Донецькій області ствердно відповіли 27%, в Луганській – 30%. Для порівняння: в Дніпропетровській області позитивних відповідей було 7%, в Одеській – 7%. Щоправда, і в Донецькій та Луганській областях негативно сприйняли ідею приєднання до Росії більшість – 52% в обох областях. Проте, звичайно, 30% потенційних сепаратистів – це багато.

Істотно відрізнялися ці дві області від інших областей півдня та сходу й у інших питаннях. Так, в опитуванні було поставлене запитання про вибір на уявному референдумі між приєднанням до Європейського Союзу чи до Митного союзу

¹ Дослідження “Думки та погляди населення Півдня та Сходу України; квітень 2014 року” було проведене Київським міжнародним інститутом соціології 8–16 квітня 2014 р. у кожній з восьми областей Півдня та Сходу України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька та Донецька області). У кожній з цих областей було опитано по 400 респондентів за вибіркою, репрезентативною для дорослого населення області (18 років і старше). Див.: http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html

з Росією, Білоруссю та Казахстаном. Загалом на той час більшість опитаних обрали Митний союз – п'ять областей з восьми. Проте в жодній області результат не був настільки однозначний: у Донецькій області вступ до Митного союзу підтримали 72,5%, до ЄС – лише 9%; в Луганській області – відповідно, 64% і 11%. Для порівняння: у Харківській області теж переважно було підтримано членство у Митному союзу, але “з рахунком” 46,5% і 26,5%, в Одеській області – 36,5% і 25%, у Запорізькій – 36% і 31%.

Отже, ще раз підкреслимо, що напередодні подій захоплення територій Донбасу про-російськими сепаратистами значна частина населення воліла об'єднання з Росією, а більшість загалом була налаштована на співпрацю з Росією та СНД, а не з ЄС.

Тепер, коли Мінські домовленості діють лише почасти, а збройні дії тривають уже майже півтора року, призвели до численних жертв і серед військових, і серед мирного населення, постійно лунають голоси деяких політиків, журналістів, аналітиків щодо відмови від окупованих територій загалом, посилаючись на те, що там начебто не залишилося проукраїнськи налаштованих громадян, що там суцільно антиукраїнськи налаштоване населення.

На жаль, ми не маємо змоги дослідити, об'єктивно і репрезентативно ставлення населення окупованих територій Донбасу до України, їх оцінки того, що відбувається нині. До того ж, на цих територіях монополюють впливають на свідомість російські ЗМІ. Проте два фактори можуть слугувати аргументами проти такої позиції – відокремлення від України окупованих територій Донбасу.

Перше – це громадська думка населення України, де, за даними моніторингу, лише 14% громадян вбачають вихід з конфлікту на сході у тому, щоб відокремити території “ДНР” та “ЛНР” від України та відмовитися від них, причому на Донбасі таких найменше 8%. Так само на Донбасі не отримав підтримки такий сценарій, щоб визнати за ДНР та ЛНР часткову незалежність і почати переговори щодо їх особливого статусу в складі України (20% на Донбасі і 19% по Україні). А загалом у цьому питанні панує велика розгубленість – 39% на Донбасі не змогли визначитися з відповіддю.

Ми не знаємо, як наразі ставляться до України жителі окупованих територій так званих ЛНР та ДНР, проте дані

соціологічних досліджень свідчать, що цілком можливі швидкі зміни та територіях Донбасу, які контролює Україна у разі реалізації правильної політики та правильно вибраних пріоритетів (табл. 1).

Як бачимо з таблиці, ще у січні 2015 р. значна частина мешканців Донецької області – 20% вважали, що для їхнього регіону найкраще було б вийти зі складу України та стати незалежною державою і ще 15% воліли б приєднатися до

Таблиця 1
Яким має бути статус регіону, де Ви проживаєте? (%)

Де має бути Ваш регіон?	Захід		Центр		Південь		Схід		Донбас	
	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015	Січень 2015	Липень 2015
У складі унітарної України з нині існуючими повноваженнями	52,6	37,2	39,2	43,4	21,5	30,2	25,1	30,3	2,5	22,9
У складі унітарної України з розширеними повноваженнями	31,3	53,5	42,8	43,2	60,1	52,6	54,2	53,0	26,9	44,0
У складі федеративної України в статусі автономії	4,2	3,5	3,5	3,9	6,8	5,7	10,9	9,1	30,4	12,0
Вийти зі складу України і стати незалежною державою	0,8	1,3	1,9	1,1	2,0	1,6	1,0	1,7	19,8	0,0
Вийти зі складу України та приєднатись до іншої держави	0,0	0,8	0,6	0,5	0,7	0,5	1,0	1,5	14,8	4,8
Важко відповісти	3,1	3,7	12,0	7,9	8,8	9,4	7,7	4,4	5,5	16,3

² Дослідження проведено Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою “Ukrainian Sociology Service” з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 р. Було виділено 11 регіонів України, в кожному опитано по 400 респондентів (загалом опитано 4413 респондентів). У Криму та Луганській області опитування не проводилося. У Донецькій області половина респондентів була опитана на територіях, контрольованих Україною, половина – на окупованій території “ДНР”.

іншої держави (зрозуміло, що це Росія). Отже, загалом 35% донеччан хотіли б так чи інакше відокремлення Донбасу від України, щоправда, лише 15% воліли б доєднатися до Росії. Ще третина опитаних донеччан хотіли б, щоб Донбас залишився в складі України, але у статусі автономії.

Проте вже за півроку громадська думка різко змінилася. Вже ніхто (!), жоден з опитаних не бажав приєднання Донбасу до Росії і лише 5% хотіли б утворення Донбасу як незалежної держави. Звичайно, можна розмірковувати, що стало причиною такої різкої зміни поглядів, проте очевидно, що цьому сприяло, з одного боку, налагодження життя на звільнених територіях Донбасу, з другого – досвід життя людей у так званих ДНР та ЛНР. Водночас втратила свою привабливість й ідея федеративної України та Донбасу як автономії (на чому постійно наполягають російські переговорники в Мінську). Загалом громадська думка на Донбасі щодо статусу їх території нині не відрізняється від загальноукраїнської: бути у складі унітарної України, але з розширеними повноваженнями регіонів. Власне, це і є в руслі процесу децентралізації, який розпочався.

Україна – до ЄС, а куди Донбас?

Майже усі роки незалежності Україна намагалася “сидіти на двох стільцях”, інтегруючись одночасно у двох напрямках – і з Росією та країнами СНД, і з Європейським Союзом, причому значна частина населення підтримувала обидва напрями інтеграції одночасно.

Події останніх двох років радикально змінили зовнішньополітичні орієнтації українців (*табл. 2*). Східний вектор орієнтацій просто рухнув, і тепер єдиним регіоном, де позитивно ставляться до приєднання України до союзу Росії й Білорусі, є Донбас. Проте й там відбулися радикальні зміни громадської думки: якщо у 2013 р. до союзу України з Росією та Білоруссю позитивно ставилися 74%, то у 2015-му – лише 41%, натомість відсоток тих, хто ставиться до такого союзу негативно, зріс з 8,5% аж до 31%.

Зміни у ставленні до вступу України до Європейського Союзу теж відбулися, хоча і в меншому масштабі, причому переважно за рахунок Західного та Центрального регіонів, де різко зменшилася частка не визначених з вибором, які

Таблиця 2

**Ставлення населення різних регіонів України
до імовірних об'єднань (%)**

Ставлення до об'єднань	Захід		Центр		Південь*		Схід		Донбас	
	Травень 2013	Липень 2015	Травень 2013	Липень 2015	Травень 2013	Липень 2015	Травень 2013	Липень 2015	Травень 2013	Липень 2015
До союзу Росії і Білорусі										
Позитивне	13,5	3,8	41,4	15,7	61,3	33,0	62,5	35,3	74,2	41,0
Негативне	59,9	89,2	31,6	70,7	21,0	44,0	17,5	44,7	8,5	31,3
Важко сказати	26,5	7,0	27,0	13,7	17,7	23,0	20,0	20,0	17,3	27,7
До вступу до ЄС										
Позитивне	67,4	84,1	45,8	63,0	40,8	44,0	37,8	39,6	12,5	21,7
Негативне	7,2	3,8	20,3	19,1	38,1	31,4	30,5	42,6	52,7	41,6
Важко сказати	25,3	12,1	33,9	17,9	21,0	24,6	31,7	17,8	34,9	36,7
До вступу до НАТО										
Позитивне	35,4	75,0	14,4	43,6	6,7	33,5	12,0	32,3	0,3	12,0
Негативне	22,8	7,0	50,0	33,0	62,7	44,0	56,7	50,0	84,4	53,6
Важко сказати	41,8	18,6	35,6	23,5	31,1	22,5	31,4	17,7	15,2	34,3

*Регіон Півдня 2013 р. уніфікований з 2015 р., тобто без Криму.

перейшли до категорії тих, хто підтримує членство в ЄС. Сталася зміна у ставленні до вступу України у ЄС і на Донбасі, де підтримка членства в ЄС зросла майже вдвічі – з 12,5% до 22%. Проте й тепер Донбас залишається єдиним регіоном, налаштованим проти вступу до ЄС і за приєднання до союзу з Росією та Білоруссю.

Найбільш різючі зміни сталася у ставленні українців до вступу до НАТО. Протягом усіх років незалежності ставлення до НАТО було негативним, причому з року в рік цей негативізм зростав. Останніми роками перед Майданом підтримка членства України в НАТО становила стабільні 14–16%. Українці вважали, що оптимальним засобом безпеки буде дотримання Україною нейтрального статусу. Анексія Криму та військова агресія Росії чітко показали, що Україна не зможе забезпечити свою безпеку без сильних військових союзників. І підтримка перспективи вступу України до НАТО різко зросла – з 14,5% у 2013 р. до 43% у 2015-му; натомість нега-

тивне ставлення до членства в НАТО впало з 55% до 34,5%, і тепер позитивне ставлення до членства в НАТО вперше переважає негативне.

І хоча ставлення до членства України в НАТО ділить Україну регіонально, все ж і в тих регіонах, де до членства ставляться переважно негативно, відбулися істотні зміни: так, у Південному регіоні, де у 2013 р. членство в НАТО підтримували лише 7%, а у 2015 р. – уже 33,5%, на сході – 12% і 32%. Та й на Донбасі в опитуванні 2013 р. підтримка членства України в НАТО була майже нульовою, а тепер – 12%. Проте очевидно, що переважно негативне ставлення до членства в НАТО у Південному та Східному регіонах, а особливо – на Донбасі становить серйозну проблему, оскільки очевидно, що в Україні немає іншого шляху забезпечити безпеку, окрім членства в НАТО. Реінтеграція Донбасу в український політичний простір, вочевидь, буде раз по раз стикатися з антинатовськими упередженнями населення цього регіону, які формувалися протягом десятиліть, ще з Радянського Союзу. І немає сумнівів, що певні політичні сили будуть максимально ці страхи використовувати, аби повернути собі тих виборців, яких втратила колись могутня на Донбасі Партія регіонів.

Донбас – політична пустеля. Як зростити оази?

Протягом багатьох років політичну монополію на Донбасі тримала Партія регіонів, отримуючи на виборах – і загальнонаціональних, і місцевих абсолютну більшість голосів. Міноритарним партнером Партії регіонів виступала Комуністична партія України, яка стабільно, протягом усіх років існування незалежної України отримувала на Донбасі вагомі відсотки на виборах.

Події 2014 р., особливо втеча Віктора Януковича, якого Донбас вважав “своїм” і якого на президентських виборах на Донбасі підтримали ледь не одностайно, зруйнували і довіру до колишнього президента, і рейтинг Партії регіонів. Напередодні парламентських виборів 2014 р., за даними соціологічних опитувань, рейтинг Партії регіонів становив лише 2% (на Донбасі – 10%). Очевидно, що партію, яка ще у 2012 р. набрала на виборах 30%, очікував повний крах. Тому очільники партії вирішили не йти на вибори під дис-

кредитованою назвою Партії регіонів і створили на її уламках нове утворення – партію “Опозиційний блок”.

Проте новоутвореному об’єднанню не вдалося “підібрати” втрачених Партією регіонів виборців. Моніторинг Інституту соціології, проведений у липні 2014 р., засвідчив, що 60% жителів Донеччини не збиралися брати участі у прийдешніх парламентських виборах, а половина (20%) серед тих, хто мав намір голосувати, не визначилися, за кого. Так і трапилося: явка на парламентських виборах 2014 р., за даними ЦВК, становила 32,47% у Донецькій області і 32,87% у Луганській. Лідером виборів таки став Опозиційний блок, але з результатом 38% у Донецькій області і 36% – у Луганській, тобто політична монополія у цьому регіоні “регіоналами” була втрачена. Окрім того, 36–38% від 32% означає, що реально партію підтримало не більше 15% населення цього регіону.

Моніторинг Інституту, проведений у липні 2015 р., засвідчив подібну ситуацію. Лише 37% населення регіону висловили готовність взяти участь у парламентських виборах у разі, якщо вони відбудуться, ще 40% сказали чітко “ні” і ще 22% остаточно не вирішили. Серед тих, хто таки має намір голосувати, значна частина не знає, за кого. І на період липня 2015 р., лише дві політичні сили на Донбасі були спроможні подолати бар’єр 5% : “Опозиційний блок” – 16% та “Самопоміч” – 11%.

Проте це відсотки стосовно тих, хто готовий взяти участь у виборах, тобто до усього населення це становить, відповідно, 6,4% та 4,4%. Таким чином, політичне поле Донбасу, звільнене після втечі Януковича та його оточення та краху Партії регіонів, залишається пустим.

Очевидно, що і владі, і партіям, які прагнуть здобути прихильність жителів Донбасу, слід долучати у свої лави тих, хто користується довірою донеччан. А це – волонтери та представники громадських організацій, які діють на Донбасі (табл. 3).

Дані таблиці 3 засвідчують важливу тенденцію – зростання довіри на Донбасі до армії, до громадських організацій та до волонтерів. На жаль, закон про місцеві вибори не дає права громадським організаціям висувати на виборах своїх представників. Тож партіям слід висувати від себе громадсь-

Таблиця 3

Довіра до державних та недержавних інституцій на Донбасі
(за 5-бальною шкалою, де “1” – зовсім не довіряють”,
“5” – цілком довіряють”)

<i>Інституції</i>	<i>Січень–2015</i>	<i>Липень–2015</i>
Президент	2.0	2.3
Верховна Рада	2.0	2.0
Місцева влада	2.6	2.4
Армія	2.1	2.8
Громадські організації	2.6	2.9
Волонтери	2.9	3.3
Церква	3.0	3.2

ких активістів регіону, волонтерів, формуючи майбутню владу майбутнього українського Донбасу.

Висновки і рекомендації

Насамперед потрібно підкреслити, що Донбас – це Україна, жителі Донбасу (принаймні на контрольованих Україною територіях) воліють залишатися в Україні і не мають бажання ані ставати “незалежною республікою”, ані приєднуватися до Росії. Важко робити висновки щодо думок та інтенцій жителів окупованої частини Донбасу, проте зміни у громадській думці населення на контрольованій Україною території доводять, що можливі швидкі позитивні зміни у думках і настроях донеччан. Тому, навіть у разі, якщо свідомість жителів окупованих територій сформовано під впливом російської пропаганди, це не є вироком для цих територій, оскільки свідомість міняється насамперед ефективними діями влади з відбудови цих територій. Для “українізації” регіону потрібні спільні зусилля громадських організацій, волонтерів та влади у максимальному “доєднанні” Донбасу до життя країни – проведення на Донбасі загальнонаціональних конференцій, семінарів, фестивалів, організація поїздок молоді у різні регіони України і з різних регіонів на Донбас. Донбас – травматичний, депресивний, песимістичний – повинен відчувати “чуття єдиної родини”.

Істотною проблемою Донбасу є його налаштованість проти європейської інтеграції України і за інтеграцію з Росією та країнами СНД – це попри війну, агресію Росії. Причина

полягає насамперед не у мовних чи культурних чинниках, а у побоюваннях (і не безпідставних) економічних наслідків для регіону, пов'язаних з втратою економічних зв'язків та ринків Росії і відсутністю відповідних компенсативів у Європейському Союзі. Вочевидь, на часі серйозний економічний аналіз та публічне обговорення перспектив розвитку та напрямів модернізації Донбасу, формування у жителів розуміння, що консервація нинішньої економіки Донбасу (застарілої, неефективної, енергоємної) була необхідна у будь-якому разі. Для пом'якшення негативних наслідків ймовірних санкцій Росії, які можливі вже з 1 січня 2016 р., коли вступає в дію економічна частина Угоди про асоціацію з ЄС, потрібно створювати сприятливі можливості для розвитку дрібного та середнього бізнесу, самозайнятості на Донбасі. На часі також утворення вільної економічної зони та всілякого сприяння інвестиціям у цей регіон.

Обрання нової місцевої влади на Донбасі набуває безпрецедентної важливості. Існує небезпека, що вибори проігнорує більшість жителів, а меншість обере тих, хто буде їх підкупувати продуктовими наборами (як це було на парламентських виборах у деяких містах Донбасу). Потрібна інтенсивна підготовка нових потенційних лідерів, які дійсно виражали б інтереси місцевих громад і користувалися б їхньою довірою. Це дало б змогу налагодити той канал ефективної комунікації, який поєднував би громаду, місцеву та центральну владу. Очевидно, реальним резервом для партій, які представляють зараз владу, мають бути насамперед місцеві активісти, нинішній громадський сектор.